

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ПАЗЮК СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

ВІДТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ СИСТЕМИ РОМАНУ М. Ю. ЛЕРМОНТОВА
"ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ" УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ І ПРОБЛЕМИ ПРОЗОВОГО
ПЕРЕКЛАДУ

10.01.08 - теорія літератури

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1994

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777581 (Z)

AB 30.385

Робота виконана на кафедрі історії російської літератури
Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор І. Я. Заславський

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Н. В. Костенко
- кандидат філологічних наук,
доцент С. М. Русова

Провідна організація - Дніпропетровський університет

Захист відбудеться "28" червня 1994 року
о 14 год. на засіданні спеціалізованої ради
Д. 069.18.21 при Київському університеті ім. Тараса Шевченка
за адресою: 254017, Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
університету.

Автореферат розіслано "24" травня 1994 року

Учений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук,
доцент

Л. О. Дунаєвська

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Сучасний стан наукового знання про довоколишній світ вимагає нових підходів при дослідженні тих чи інших явищ як матеріального, так і духовного життя суспільства. Одним з таких підходів у філології можна вважати системне вивчення творів літератури, яке все частіше знаходить відгук в працях літературознавців та теоретиків літератури. Це роботи О. С. Бушміна, Е. Герштейн, К. Н. Григор'яна, М. С. Кагана, Г. Д. Клочака, Ю. В. Мана, О. М. Михайлової, Б. Т. Удодова, А. В. Федорова, М. Е. Храпченка.

Вивчення творчої спадщини М. Ю. Лермонтова багате традиціями, що починаються з перших відгуків В. Г. Бєлінського на твори тоді ще зовсім малознаного автора. Природно, що з плином часу змінювалися й оцінки творчості М. Лермонтова у дослідженнях літературознавців та критиків. Сьогодні вже маємо всі підстави для системного аналізу як усієї творчості, так і окремих творів митця.

Актуальність обраної теми визначається тим, що кожний художній твір репрезентує собою певну систему, яка і визначає метод дослідження такого об'єкту. Цей метод полягає в системному аналізі. Взаємодія культур, літератур - це об'єктивний процес, що потребує всебічного вивчення, на що звертають увагу багато вчених (О. І. Гайнічєру, Н. Над'ярних та ін.). В цьому процесі помітну роль відіграють художні переклади, й однією з актуальних і складних проблем в науці про художній переклад є проблема перекладу із близьких мов. Звернення ж до явищ цього процесу (художніх перекладів) уявляється нам також справою актуальною і потрібною.

В процесі дослідження автор дисертації:

- 1) аналізує художню систему роману "Герой нашого часу";
- 2) виявляє структурно значущі складові елементи роману;
- 3) відзначає роль об'єктивних та суб'єктивних факторів,

що призводять до трансформації художнього образу, системи оригінального твору в цілому при перекладі українською мовою. Спирячись при цьому на те, що дослідження української версії роману потрібно розглядати як більш поглиблене вивчення оригіналу.

Матеріалом вивчення є роман М. Ю. Лермонтова "Герой нашого часу", українська версія роману в перекладі О. Л. Кундзіча (редакції 1951 та 1964 р.р.), а також переклади Г. Хоткевича "Передмови" до "Героя нашого часу" та уривків з повісті "Бєла".

Методом вивчення є системний підхід, необхідний при дослідженні такого складного художнього цілого, яким бачиться роман М. Лермонтова. Поряд із цим методом використовується порівняльний аналіз стилістичних особливостей роману та перекладу, системне вивчення структури оригіналу та її

відтворення в українських перекладах.

Методологічною основою роботи є діалектичний принцип системності, що передбачає дослідження системних зв'язків складного цілого в його взаємозв'язках з рештою таких самих об'єктів.

Наукова новизна роботи полягає в спробі системного аналізу "Герої нашого часу" та його українського перекладу. Барто зауважити, що переклади поетичних та драматичних творів М. Ю. Лермонтова не раз слугували за об'єкт дослідження літературознавців та лінгвістів, котрі збагачували літературознавчу науку й перекладознавство новими цікавими спостереженнями. З-поміж таких досліджень варто назвати праці І. Я. Заславського, В. Коптілова, П. Раскіної, Ф. Фірсєвої. Переклад же роману "Герої нашого часу" українською мовою залишається і дотепер практично недослідженим, що й зумовило автора цієї роботи звернутися до української версії вершинного твору М. Ю. Лермонтова.

Науково-практичне значення дослідження полягає у тому, що воно може бути використане на вузівських студіях з історії російської літератури, теорії літератури, літературної критики та літературних зв'язків, історії та практики українського перекладу.

Апробація роботи. Результати деяких положень цієї літературної розвідки були викладені на лермонтовській конференції (Гросеній, 1984); науково-методичній конференції "Актуальні питання сучасного лермонтознавства" (Київ, 1989); на засіданні кафедри теорії літератури (Київ, 1994). Апробація здійснювалася також в процесі підготовки матеріалів до друку.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, закінчення (висновків) та переліку літератури, що має 207 найменувань російською та українською мовами.

Положення, що виносяться на захист:

1) В основі кожного художнього твору лежить певна система, що потребує дослідження для його правильного сприйняття та розуміння. Ілюстрацією даної тези є роман "Герої нашого часу" як складна художня система. Необхідність системного аналізу складних об'єктів - це вимога сучасного наукового пошуку.

2) Вискремлення підсистем із художньої системи роману, їх детальна характеристика та визначення їхніх взаємозв'язків.

3) Співвідношення "оригінал - переклад" - як складна діалектична цілісність.

4) Аналіз художньої системи в цілому та її складників в українській версії роману, наявність об'єктивного та суб'єктивного факторів, що впливають на трансформацію ху-

дожнього образу при перекладі, та на зміну орієнтирів читачького сприйняття.

Б) Естетична функція оригінального та відтвореного в іншомовному просторі твору.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується доцільність цієї наукової розвідки та її актуальність, формулюються мета і завдання роботи, розглядається історія питання, розкриваються наукова новизна та практична значимість дисертації.

Перший розділ реферованого дослідження ("Роман М. Ю. Лермонтова "Герой нашего часу" як художня система") присвячений аналізу художньої системи твору, характеристики головних компонентів цієї системи. З метою повнішого і об'єктивнішого спису художньої цілісності роману, розглядаються лермонтовські роботи, в яких досліджувалися ті чи інші компоненти системи "Героя нашого часу". Залучаються праці І. Л. Андрушківа, М. М. Бахтіна, Р. Г. Бєдінського, Д. Д. Благорова, В. Є. Вацура, І. Виноградова, Є. Герштейна, К. М. Григор'яна, Б. М. Ейхенбаума, Ю. М. Лотмана, Ю. В. Мана, В. Мануйлова, Е. М. Марковича, Є. М. Михайлова, А. М. Соколова, Б. Т. Удодова, А. В. Федорова, У. Р. Фохта, М. Б. Храпченка та ін.

Системне дослідження художнього твору спрямоване на визначення складових частин естетичного цілого, що взаємопов'язані, взаємозумовлені та в своїй єдності компонує вишнєнці художній образ, неповторний саме через поєднання цих елементів у певну структуру. Вірно підмічено дослідниками, що "каждое высокохудожественное произведение - это неповторимый, единственный в своем роде организм, приспособленный к выражению неповторимого художественного смысла. И поэтому связи между его компонентами неповторимы. Вот почему постижение поэтики высокохудожественного произведения - это всегда открытие".¹

Визначаючи художній твір як систему, автор цієї роботи намагається розглянути роман М. Лермонтова "Герой нашого часу" як складний системний об'єкт, що складається з таких

¹Ключек Г. Д. Методология системных исследований индивидуальной поэтики отдельного литературного произведения. Автореферат на соискание ученой степени доктора филологических наук. - К., 1989. - С. 36-37. Дослідженні поезики як окремого твору так і творчості письменника в цілому присвячено багато праць сучасних українських вчених. Це роботи Р. А. Бєдінського, М. І. Дубини, М. П. Кодака, Н. Є. Костенка та ін.

елементів: 1) Система образів (персонажів) роману. 2) Пейзажна система. 3) Система автор-оповідач-герой. 4) Стиль лермонтовського роману. 5) Лінгвостилістична система. 6) Композиція "Героя нашого часу". 7) Психологізм. 8) Філософська система.

Така градація необхідна аби краще збагнути сутність лермонтовського роману, проникнути в художній світ автора, дослідити процес перетворення автором об'єктивної дійсності в естетичну єдину цілісність, що здатна "зупинити мить".

Поглиблене розуміння системи роману неможливе без аналізу причин його виникнення та подальшого розвитку. Дуже важливі також зовнішні умови, за яких з'являється певний об'єкт.

Зважаючи на час та причини появи роману М. Ю. Лермонтова, відзначимо, що російська література вже у XVIII ст. була в тісному зв'язку із літературою західноєвропейською, власне була однією з частин цієї метасистеми. Багато наукових розвідок присвячено вивченню цього взаємозв'язку літератур (роботи А. М. Докусова, А. Маасна, Б. В. Томашевського, А. В. Федорова та ін.). Зв'язок цей проявлявся в перекладах творів західноєвропейських авторів російською мовою, в численних наслідуваннях, у сприйнятті російською літературою абстрактних понять та збагаченні літературної мови метафізичною лексикою.

У науковій літературі згадувалось, що появи образу Печорина сприяла ціла низка творів вітчизняної літератури, в яких знаходимо його "попередників". Таким чином, стає очевидним той факт, що створення М. Ю. Лермонтовим образу "героя нашого часу" було можливим на ґрунті художніх прозрінь в європейській та російській літературах. Воно стало своєрідним узагальненням розвитку суспільної думки першої третини XIX сторіччя в Росії та Західній Європі.

З першої половини XIX сторіччя почала утворюватись система світової літератури, що було б неможливим без взаємозв'язків та взаємовпливів усіх її складників, себто національних літератур. В подібній ситуації процеси взаємопроникнення ідей, світоглядів і т. ін. уявляються нам закономірними.

До світової літератури роман М. Ю. Лермонтова увійшов як соціально-психологічний твір, який вибрав у себе пануючі точки зору не лише російського суспільства, але й європейського. Намагання знайти відповіді на суттєві питання свого часу призвели до створення образу "героя часу". Таке завдання могло бути здійснене лише за допомогою складних форм роману, однією з яких і є "Герой нашого часу" М. Лермонтова.

Автор дисертації виокремлює декілька систем "Героя нашого часу". Ці системи пов'язані одна з одною в естетичну цілісність і, хоча й використовують в творі як єдиний художній

образ, все ж вони зберігають в творі і відносну свою самостійність.

Система образів роману з головним героєм - Печориним - в центрі є однією з найскладніших в романі. Ця система викликає в себе портрети персонажів, їх мовні партії та психологізм, яким повняється роздуми не тільки Печоріна, але й решти персонажів твору.

Персонажі кожної з повістей роману, відтілюють ту чи іншу рису характеру героя, викликають у Печоріна різні роздуми та спонукають до дії. Стосунки Печоріна з іншими персонажами - це певна система поглядів головного героя на людей та доколишній світ. М. Ю. Лермонтов змальовує всі ці стосунки в розвитку, підкреслюючи тим самим життєвість ситуацій, в яких опиняється Печорін.

Система образів роману тісно пов'язана і переплітається з рештою систем твору, зокрема, з пейзажною. Картини природи в "Герої нашого часу" - то художній засіб, що допомагає проникнути в складний внутрішній світ головного героя та інших персонажів. Певний досвід Лермонтова-художника дає змогу Лермонтову-прозаїку дібрати необхідні барви психологічного змальовання і створити психологічний колорит твору, а відтак втілити в художньому образі гармонійне поєднання духовного стану людини та світу, що її оточує. У романі немає зайвих замальовок чи пейзажів, які б "жили" власним життям. Всі вони органічно зв'язані та несуть певне смислове навантаження.

Лермонтовський стиль відрізняє система автор-оповідач-герой, що визначає особливість роману "Герої нашого часу" зокрема його композицію. Ця система послугує до всебічного розкриття сутності того явища, що його подає нам образ Печоріна. Відношення автор-герой не раз поставали предметом пильної уваги літературознавців, які, щоправда, дещо односторонньо трактували цю проблему. Про цей недолік літературознавчої науки справедливо писав М. М. Бахтін: "Самим обычным явлением даже в серьезном и добросовестном историко-литературном труде является черпать биографический материал из произведений и, обратно, объяснять биографией данное произведение, причем совершенно достаточными представляются чисто фактические оправдания, то есть полноросту совпадение фактов жизни героя и автора..."⁴ Авторське ставлення до героя не вміщується у намагання відзеркалити власне "я". Створення художнього образу є процесом творення зовсім іншого світу, що не може бути тотожним авторові як реальній людині.

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. - М., 1979. - С. 11

Із системов автор-герой тісно пов'язана проблема стилю твору, що її часто аналізують та беруть за самостійний об'єкт вивчення. Стиль лермонтовського роману багато в чому зумовлений епохою, в якій жив і творив автор. Йому провіщено було стати виразником двох епох. Б. М. Ейхенбаум відзначав, що Лермонтов підбив підсумок класичному періоду російської поезії та підготував перехід до створення нової прози. "Этого требовала история - и это было сделано Лермонтовым".¹

Вивченню стилю "Героя нашого часу" присвячені роботи Е. Герштейн, Е. Михайлової, Б. Удодова, Ю. Лотмана та багатьох інших дослідників творчості М. Ю. Лермонтова. Різноманітні як проблематика питань, так і підходи, що пов'язані з вивченням стилю лермонтовського роману.

Головні ознаки стилю "Героя нашого часу" визначаються численними та різноманітними відношеннями і взаємодіями не лише персонажів роману, але й різних систем твору, гармонійно поєднаних автором в одне ціле. Для стилю роману властива також діалектичність складових його компонентів: "герой не только объект своих о себе размышлений, а и частица, деталь, хотя и крупная, мыслящая, созданного автором мира".² Складний внутрішній світ героя, перетинаючись зі світом інших людей, з докוליшнім світом в цілому, породжує безліч нових відношень створке інший світ, іншу реальність, яка втілюється в художньому творі та живе власним життям. Довге життя твору неможливе без адаптації стилю до нових умов. Живий організм, відкрита система - ще одна з якісних характеристик, що притаманні стилю лермонтовського роману як високохудожньому твору.

Стиль художнього твору великою мірою визначає його мова, лінгвостилістична система. Розглядаючи систему мови лермонтовського роману, не можна проминути увагою те значення, що його мала творчість Лермонтова у збагаченні та вдосконаленні літературної мови.

Лермонтов відмовляється від тих застарілих мовно-стилістичних норм і традицій, що були притаманні літературі кінця XVIII - початку XIX сторіччя. Усунення архаїчних засобів синтетизма вже у ранніх творах Лермонтова. Він максимально наближується до розмовної мови свого часу, зберігаючи при цьому зразкову правильність літературної мови ("Мідри", "Демон", "Герой нашего времени"). Найбільшого розвитку та досконалості мова Лермонтова досягла в романі "Ге-

1. Эйхенбаум Б. М. Лермонтов. Опыт историко-литературной оценки. - М., 1924. - С. 156.

2. Меликова Л. С. ст. Стиль. Лермонтовская энциклопедия. - М., 1981. - С. 540

рой нашого часу". Своєрідний порядок слів у реченнях, наявність неповних речень, вигуків, незакінченість фраз - все це дуже близьке до розмовного стилю, і, разом з тим, зазначені особливості, завдяки мистецькому талантові Лермонтова, створюють привабливий зразок літературної мови.

Досягнення Лермонтова у збагаченні літературної мови полягає також в активному залученні до тексту своїх творів абстрактної лексики, що її кінце потребувала тогочасна літературна мова. Неможливо уявити психологічно насичений роман Лермонтова без лексики, що відображає психічний стан людей.

Одним з головних досягнень високохудожнього твору завжди виступає його мова. Про мову лермонтовського роману, мову його поетичних і драматичних творів написано безліч робіт. В яких досліджено ті чи інші особливості. Домінуючою рисою мови "Героя нашого часу" є її "матеріальна залежність" від художньої цілісності твору, естетичного "поля" роману. Читає не помічає власне самої мови як явища самостійного.

Все частіше об'єктом дослідження стає інтонація художнього твору. На нашу думку, це надзвичайно складне завдання, що вимагає аналізу усієї художньої системи, оскільки інтонаційна спрямованість того чи іншого твору зароджується у співвідношеннях та взаємодії усіх без винятку складників художньої цілісності. Окрім того, на інтонацію "Героя нашого часу" в даному випадку впливає ще й незвичайна композиційна система, що викликала свого часу досить бурхливі суперечки та розбіжності в трактуваннях дослідників.

Вивчення композиції "Героя нашого часу" найчастіше зводилось до визначення часу написання складових частин роману, що хоча й важливо саме по собі, проте не є визначальним фактором в побудові твору. Таку нетрадиційність композиції роману можна пояснити тим, що для автора набайдужим було сприйняття читачем його твору. Оскільки головним для автора був не опис пригод свого героя, а зображення його складного внутрішнього світу, то й komponування складових частин роману було підпорядковане цій меті, що зв'язано з раніш поставленою проблемою - автор-герой.

Однією з чинних особливостей "Героя нашого часу" є психологізм роману, що проникає на всі рівні художньої структури. В історії російської літератури, цей твір справедливо називають першим соціально-психологічним та філософським романом.

Складний внутрішній світ героя твору постає перед читачем в монологіях Печоріна, його роздумах про сенс буття, виразно проступає у його стосунках з іншими персонажами. Психологізм "Героя нашого часу" також можна виділити як одну із систем роману. Важливим складником психологізму як системи є самоспостереження та самовіт про нього. Більше того, він

розширює межі психологізму, показуючи героя не тільки в процесі самоаналізу, але і розкриває неабиякі можливості героя спостерігати психологічний стан інших персонажів, передбачати їх задуми, руйнувати їхні плани та приймати відповідно з цим єдино правильні рішення. При всьому тому лермонтовський герой не холоднокровний і безжальний виконавець своєї сильної волі, а людина, що сприймає всі події близько до серця, проводить крізь свою свідомість, і саме це робить героя ще нещасливішим ніж його "жертви".

Питання, що їх поставив Лермонтов у романі, дозволяють з певністю назвати "Героя нашого часу" філософським романом та означити в ньому художньо цілісну систему, що виконує філософські функції. Роман насичений філософськими категоріями і поняттями. Свобода та необхідність, протиріччя, одиничне та загальне, сутність і явище, зміст та форма, необхідність та випадковість, можливість та дійсність присутні в романі та виконують як гносеологічну, так і естетичну функції. Проблема відзеркалення філософських ідей в творчості Лермонтова ще недостатньо вивчена і вважається дуже перспективною для сучасного лермонтознавства. Існують окремі розвідки з цього питання, проте цілісної системи, яка б вирішувала цю проблему, немає. Наявні біографічні дані про Лермонтова не дозволяють дати вичерпну відповідь на питання про світогляд та філософські погляди письменника. За спробу вирішити ці питання в своїх роботах бралися В. Асмус, І. Виноградов, Н. Нейман та ін.

Філософська система роману "Герой нашого часу", як і решта з названих нами раніше, існує не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими системами, що взаємно визначають одна одну. Такий поділ носить, звісно, характер умовний, а потрібний він саме для того, щоб повніше визначити цілісну систему художнього твору та її компонентів.

"Герой нашого часу", його система є художнім переосмисленням даного світу, але світу не замкненого в часі і просторі. Цим і зумовлена відкритість системи роману.

Коротко кажучи, твір продовжує жити та привертати до себе увагу читачів і дослідників багатством свого змісту.

Другий розділ присвячений теоретичній проблемі перекладознавства і має назву "До проблеми "оригінал-переклад" в перекладознавстві".

Твір літератури, що увійшов у нову для себе систему художньої культури та певним чином вплинув на неї, сам зазнає на собі дію відношень, що існують в цій системі. Це ті відношення, як: закономірно розкриває у перекладеному творі нові зв'язки, спричиняє и тим самим до руки структурні елементи системи твору, що залишалися до цього на "другому плані". Художній переклад (як відтворення оригінального тексту) є не що інше, як один із шляхів пізнання доволительно-

світу. Перекладач виступає як суб'єкт пізнання об'єктивної реальності, яку відтворив у своєму творі автор оригіналу. Саме існування об'єктивного процесу пізнання, що не залежить від волі людей, є чільним мотиваційним аспектом діяльності перекладача, можливо, і не завжди усвідомлюваний ним. А безліч інших моментів перекладацької діяльності, що лежать на поверхні, можна розглядати як вторинні, як наслідки зазначеної причини. Пізнати, завдяки перекладам, те, що стало надбанням іншого народу, іншої культури - ось головні причини, мета і призначення перекладу, існування якого є об'єктивною необхідністю.

Правдиво стверджує Б. С. Криса: " Вся проблематика художнього перекладу будується на необхідності пізнати й освоїти світосприймання іншого народу, втілене в системі художніх цінностей оригіналу. "

Вивчення новостворених засобами інших мов художніх оригіналів здійснюється, головним чином, за допомогою методів лінгвістичного чи літературознавчого аналізу. Дехто з учених поєднує ці методи, які насправді є необхідною умовою вивчення художнього твору як цілості, котра мовними засобами відтворює художній образ. Доволі розповсюджений метод порівняльних характеристик оригінального та відтвореного тексту. Багато уваги приділяється вивченню перекладів як складових частин комунікативного процесу та ролі перекладів у взаємозбагаченні літератур і духовної культури народів.

Перекладознавство має розвиватися, отож, доконче потребує нових стежок у дослідженнях. Використання традиційних методів у дослідженні відтвореного тексту не дає бажаного результату, оскільки в них зводиться до розгляду того чому перекладач запропонував цей, а не інший варіант перекладу оригінального тексту або якоїсь частини його та констатації (в більшості випадків надто суб'єктивної) вдалого чи невдалого відтворення репліки, пейзажу, портрета персонажу і т. ін. Недоліком таких робіт є те, що вони проводяться поза зв'язком із системою самого художнього твору і мають, з огляду на це, часто характер метафізичний, що сповна пояснюється "молодістю" перекладознавства як науки та необхідністю проходження цього етапу розвитку, коли спершу досліджуються окремі елементи системою позачергово, а вже потім з'являються умови для системного вивчення досліджуваного об'єкта як складної системи. Це загальний шлях усіх наук в цілому та окремих галузей. Не становить винятку й філологія.

В сенсі в тому, щоб розглядати віднош. ния

1. Криса Б. С. Светоглядні аспекти художнього перекладу. - К., 1985. - С. 9

"оригінал-переклад" як складну систему з численними структурними елементами. Це потребує від дослідника аналізу за такою схемою:

1) оригінал твору; 2) переклад цього твору; 3) взаємовідношення системи "оригінал-переклад" з урахуванням історичного, літературного та культурного контекстів; 4) роль перекладача в системі "оригінал-переклад".

Запровадження в сферу досліджень співвідношення "оригінал-переклад" як єдиної цілості допоможе уникнути багатьох суб'єктивних оцінок при аналізі твору, перекладеного іншою мовою, а отже, вірно оцінити факт входження до художньої літератури іншомовного твору та його місце в новому культурному середовищі.

З огляду на висловлені міркування, можна зробити висновок про необхідність дослідження співвідношення "оригінал-переклад" як складної діалектичної цілості.

В третьому розділі дисертації ("Про переклади роману "Герой нашого часу" українською мовою") розглядаються українські переклади "Героя нашого часу".

Дотепер відомі два переклади "Героя нашого часу" українською мовою. Це переклади Г. Хоткевича та О. Л. Кундзіча. Власне кажучи, як таким може бути названий лише переклад О. Л. Кундзіча, Г. Хоткевич переклав тільки передмову до роману та уривок із "Бели". Багато ширшим полем для спостережень є переклад "Героя нашого часу" українською мовою О. Кундзіча. Цей переклад має дві редакції: 1951-го та 1964-го років, в окремих випадках вони суттєво відрізняються одна від одної. Перші рядки твору віддані пейзажу, що посідає в творчості Лермонтова значне місце і виконує складні функції в романі "Герой нашого часу". Перекладач (О. Л. Кундзіч) вдало відтворює лаконічний лермонтовський пейзаж. Він на практиці показує перспективність буквалістичного ставлення до перекладу, і його аргументи досить переконливі саме у відтворених краєвидах, де потрібне якнайточніше дотримання оригіналу. Та перекладач не копіює лермонтовський пейзаж, а знаходить найбільш точне відтворення його засобами української мови, що передають сутність змальованих картин. Перекладач вміло вводить українського читача в світ прекрасних картин природи, створених Лермонтовим: "Воупереч передбаченню мого супутника погода прояснилася й облягла нас тихий ранок: зграйки зірок химерними узорами спліталися на далекому небосхилі і одна по одній гасли в м'язі того, як білястий відблиск сходу розливався по темному склепінню, осяваючи поступово стрімкі схили гір, вкриті незайманими снігами".

В пошуках потрібного слова перекладач інколи, вдається до невпевненого трактування окремих деталей краєвиду. Так, в першій редакції О. Кундзіч перекладає: "... праворуч і ліворуч гребі: гір, один вищий від одного п е р е т и н а л и -

с я, тяглися, вкриті снігами, чагарником...", що повністю відповідає російському "пересекались" в оригіналі. Пізніше перекладач змінює це слово на "перехрещувалися", яке в корені своєму має за основу х р е с т, проте в оригінальному тексті в даній картині немає опису гір, які б, перехрещувалися одна з одною, складали форму хреста, поняття ж останнього є головним в семантичному полі дієслова "перехрещувалися". Виникає картина, якої в першоджерелі немає.

Відтворення О. Кундзічем пейзажних замальовок "Героя нашого часу" в цілому відповідає пейзажам першоджерела. Окремі неточності при відтворенні деяких деталей картин природи не порушують цілісної системи пейзажів, що її співвіднесено у романі з людиною та її внутрішнім світом.

Система образів (персонажів) "Героя нашого часу" яка включає портретні характеристики не піддається відтворенню українською мовою так, як пейзажна. Завдання перекладача ускладнюється ще й тим, що Лермонтов широко застосовує (практично вперше вводить до російської літератури) психологічні мотиви. Правильно відзначає Б. Т. Удодов, що "... в "Герое нашего времени" происходит оригинальнейшее соединение физиологического очерка с индивидуально-психологической характеристикой. Этот чисто лермонтовский сплав особенно ярко проявляется в портретах романа".¹

В системі образів роману центральним є образ Печоріна, навколо якого об'єднується решта персонажів, пов'язаних з ним певними стосунками; що відзначено багатьма лермонтознавцями. В повісті "Бела" читач знайомиться із "самохарактеристикою" героя, своєрідною сповіддю. Переклад її здійснено достовірно, і ми можемо говорити про тотожність значень елементів оригіналу та перекладу: "Слушайте, Максиме Максимовичу, відповів він: "У мене нещасливий характер: чи виховання зробило мене таким, чи бог мене так створив, не знаю, знаю лише те, що коли я є причиною нещастя інших, то й сам не менш нещасний. Звичайно, це для них погана втіха, але річ у тому, що це так".

Своєрідним у творчості Лермонтова є співвідношення між автором та сповідачем, з одного боку, і героєм його творів, з другого.

Беручи до уваги міркування Белінського про те, що Печорін - це і є "стчасти сам Лермонтов", ми в повістях "Тамань", "Княжна Мери" та "Фаталист" зустрічаємось, таким чином, із дивовижним сплетінням особистості автора твору, сповідача та головного героя одночасно. Розгляд нами можлив

1. Удодов Б. Т. М. Ю. Лермонтов. Художественная индивидуальность и творческие процессы. - Воронеж, 1973. - С. 624

партій персонажів в українському перекладі дозволяє виявити способи відтворення перекладачем лінгвостилістичної системи оригіналу, його психологізму, відношень автор-оповідач-герой.

Відтворюючи мовні партії роману, перекладач доволі часто вдавався до змін в другій редакції, що свідчить про певні труднощі, пов'язані з перекладом монологічної або діалогічної мови. В деяких випадках перекладач не досить точно відтворює мову персонажів роману в особливих, не стандартних, так би мовити, ситуаціях, де особливої значущості набувають усі відтінки та нюанси авторської думки:

"Или вы меня презираете, или очень любите! - сказала она наконец голосом, в котором были слезы".

"Або ви ставитесь до мене з презирством, або дуже любите! - сказала вона нарешті голосом, в якому були сльози".

В українському тексті знижений динамізм цієї фрази за рахунок її подовження. В подібному стані люди говорять короткими, різкішими фразами, що ми й знаходимо у Лермонтова.

В тексті О. Кундзіча немало й бездоганно відтворених мовних партій. Головний діалог, наприклад, в повісті "Максим Максимович" відбувається між Печориним та штабс-капітаном. Невеличкі зміни в другій редакції носять, в основному, стилістичний характер та є семантично нейтральними. Цей важливий для розуміння образу Печоріна діалог достовірно відтворений перекладачем. Бустрічаються, однак, окремі мовні партії, що суперечать авторській думці в оригінальному тексті:

"Ваш дерекий поступок... я должна, я должна вам его простить, потому что позволила..."

"Ваш зухвалый вчинок... я повинна його простити, бо дозволила..."

В перекладі обійдено займенник "вам". Здавалося б, в результаті цього мало що змінюється, однак в оригіналі за допомогою займенника наголошується на тому, що потрібний вчинок прощається саме Печорину. Комуś іншому княжна Мері не дозволила б такого поводження з собою. В українському ж тексті відсутність займенника припускає можливість думки про те, що такий вчинок прощається як провина сама по собі, себто з огляду на те, що його вже було вчинено і княжна поставлена перед цим фактом. Вона повинна пробачити цей вчинок тому, що змінити вже нічого неможна, все відбулося саме по собі. Створюється враження, що княжна Мері дозволила б таке ставлення до себе з боку кого завгодно, хто б в цю хвилину опинився поруч неї, як Печорін. Однак лермонтовський текст дає нам зовсім інший образ княжни. В українській версії ми

також не відчуваємо ставлення княжни до Печоріна, тоді як в оригіналі займенник "вам" багато чого говорить про почуття княжни до героя. Тут вперше проривається в неї напівпризнання в своїх почуттях, що практично не відображено в перекладі цього уривку. В даному разі можна відзначити, що переклад було зроблено на поверхневому рівні тексту без передачі глибинної структури оригіналу.

Приклад творчого вирішення в передачі фразеологічних зворотів демонструє О. Кундзіч:

"Не бойся, - прибавил он, хитро
взглянув на Грушницького, - все
взор на свете!.. Натура - ду-
ра, судьба - индейка, а жизнь -
копейка!"

"Не бійся, - додав він, хитро
глянувши на Грушницького, -
все дурниці на світі!.. життя
греша ламаючого не варте...
Двом смертям не бути, а од-
нієї не минути!"

Цей приклад засвідчує також і те, що перекладач дуже точно відтворив деякі погляди, як головного персонажа, так, почасти, й самого автора, доказ чого знаходимо у словах Печоріна (повідь "Фаталіст"): "Адже гіршого за смерть нічого не станеться - а смерті не минеш!"

Відтворення О. Кундзічем психологізму "Героя нашого часу" не викликає якись серйозних заперечень. Численні монологи, самопризнання, щоденникові нотатки Печоріна передані перекладачем з великою достовірністю. Те ж саме можна сказати і про всі "сповіді" героя. Лексико-семантична відповідність, внутрішня напруженість, інтонація першоджерела - все це уміло збережено О. Кундзічем.

Печорін знає досконало не тільки власні, але й чужі, потаємні сторони душі. "Вона незадоволена з себе; вона себе обвинувачує в холодності... О, це перша, головна перемога! Завтра вона захоче винагородити мене. Я все це знаю напам'ять - ось що нудно!" Друга редакція (1964р.) останніх слів цього уривку ("ось чому мені скучно!") дещо змінив смисл лермонтовського висловлювання про причину нудьги героя. Якщо перша версія вірно відтворює оригінальний текст ("Я все это уже знаю наизусть - вот что скучно!") та його спрямованість на об'єктивні, незалежні від волі героя обставини, що призводять його до таких висновків ("ось що нудно"), то слова "ось чому мені скучно!" з наголосом на займеннику м е я і можна оцінювати як певні риси характеру, які притаманні Печоріну природно. Але ми знаємо, що це не так. В даному разі використаний займенник призводить до відчужених розбіжностей з оригіналом в декількох підсистемах роману (інтонаційній, лінгво-стилістичній, психологічній, філософській та системі автор-герой).

Філософськими роздумами насичено увесь роман "Перси не-

шого часу". А повість "Фаталіст" в цьому плані посідає визначальне місце, підсумовує світоглядні роздуми героя. Його розум намагається вирішити найскладніші, "останні" питання буття. Як вірно зазначив І.Винogradov, що досліджував філософський аспект "Героя нашого часу", "тут счет идеї на рублеки копейки, не по рыночному курсу сделок с собственной совестью. Тут дело жестокое и серьезное, тут платят жизнью, не существованием, душа проходит беднями действительного ада, и перед нами истинная высокая трагедия, а не балаганный фарс. Глубинный безвыходный скелсис, всеобщее и полное отрицание, разъедающее сомнение в истинности существования гуманистических идеалов, - вот действительный крест печоринской души, ее гнетущая ноша".¹

Повість, а разом із нею увесь роман, закінчується філософськими роздумами Печоріна, якими він ділиться з Максимом Максимовичем в розмові про присуд долі людської. Ці роздуми несуть і напружений характер, що його також досконало відтворює перекладач: "При всьому цьому як би, здається, не зробитися фаталістом? Але хто знає напевне, переконаний він у чому, чи ні?.. І як часто ми звужасмо за переконання сману почуттів або промах розуму!.. Я люблю піддавати сумніву все: цей нахил розуму не заважає рішучості характеру; навпаки, щодо мене, то я завжди сміливіше йду вперед, коли не знаю, що на мене чекає".

Аналіз художньої системи роману "Герой нашого часу" в українській версії О.Кундзіча показав, що перекладач творчо вирішує поставлене перед ним завдання, намагаючись донести до читача цілісність оригінального тексту. Не раз О.Кундзіч демонструє здатність вгадати, вміло інтерпретувати, дібрати необхідних стилістичних засобів в процесі перекладу. В більшості випадків це йому вдається. В окремих епізодах неадекватна передача якого-небудь елемента в тій чи іншій системі твору призводить до порушення структурної єдності: першоджерела, і виникає розбіжність у сприйнятті оригіналу та перекладу на художньо-образному рівні, що видається небажаним. Порушення, що виникають кавіть на рівні лексеми під час перекладу, можуть спричинитися до негативного зміщення в макроструктурі тексту. Це ще раз засвідчує наявність в художньому творі системної основи, її цілісності та взаємодії елементів, з яких вона складається. Проте можна стверджувати, що перекладач, в основному, зберіг при відтворенні українською мовою стилістичну організованість тексту оригіналу, уникаючи в більшості випадків негативних змішень кодо першоджерела. Це є головною заслугою перекладача,

¹Винogradov И. Философский роман Лермонтова//Новый мир. - 1964. - № 10. - С. 20

оскільки саме таке вміння і сприяє адекватному відтінню естетичної функції оригіналу в перекладі.

У "Заключенні" подаються висновки та визначаються подальші шляхи у вивченні поставлених проблем.

Визначимо головні з них:

1. Концепція даної роботи полягає у визнанні системності художнього твору, об'єктивного зв'язку оригіналу й перекладу, що визначає і сам метод дослідження названих об'єктів. В нашій розвідці неможливо обійтися без аналізу та синтезу. Аналіз художньої структури роману "Герой нашого часу", вивчення складових частин твору дозволили при розгляді української версії роману визначити, наскільки достовірно відтворені перекладачем елементи структури оригіналу, що складають єдину цілісність, аби вони так само природно змогли в процесі перекладу синтезуватися в художню цілісність. Аналіз української версії підсистем роману показав, що число стилістичних, ритмічних, лексико-семантичних зрушень незначне і не призводить до суттєвої відмінності у сприйнятті оригіналу та перекладу. Цілком ясно, що поділ дослідницького процесу на аналіз та синтез, в певному розумінні, умовний. Аналіз та синтез існують як співвідношення діалектичної єдності та взаємодоповнюють один одного. Аналіз складників досліджуваного об'єкта дає нові знання як про елементи самого об'єкта, так і про його цілісність. Синтез характерних і визначальних частин, властивостей, відношень в єдину цілісність створює образ даного об'єкта, підсилюючи тим самим значущість, необхідність структурних елементів, яким притаманні лише певні власні функції в системі об'єкта. Зазначені процеси мають безпосереднє відношення і до проблем перекладознавства.

2. В запропонованій роботі здійснено спробу системного аналізу художнього твору та його перекладу з використанням тих методологічних категорій та понять, які можуть бути застосовані у літературознавстві та перекладознавстві як науковий інструментарій. Так, досліджуючи, наприклад, проблему відношень "оригінал-переклад", дисертант вважає, що є всі підстави розглядати цю складну цілісність за допомогою філософських категорій суті та явища, де переклад виступає як прояв сутності оригінального тексту.

3. Аналіз систем роману показав, що вони виступають як відносно самостійні художні структури. Їх органічна єдність створює неповторне естетичне "поле" лермонтовського роману, ставить в один ряд із світовими шедеврами художньої літератури. Дослідження означених систем в українській версії О. Кундзіча дає змогу визначити "частоту" структурних порушень з порівнянн: з першоджерелом. Їх кількість та якість не призводить в більшості своєї до глибинних зрушень макростилістики оригіналу, що дозволяє зробити висновок про

високу художню якість здійсненого перекладу першоджерела. Безперечним досягненням О. Кундзіча є передача інтонаційного забарвлення лермонтовського тексту, яка в більшості своїй ґрунтується не на прямому значенні слів та виразів, а у взаємодії на другому, так би мовити, "плані" їх лексичних полів, в перетині, в особливій організаційній структурі всього твору, коли лексеми викликають одна в одній необхідну інтонаційну значущість.

4. Відтворення українською мовою роману Лермонтова - велика заслуга перекладача, що зробив надбанням української літератури твір, який читають народи всього світу. Незважаючи на втрати, що неминучі при перекладі іншомовного твору, можна стверджувати, що переклад здійснився та посів одне з високих місць не лише серед перекладів творів Лермонтова, але й у всій українській перекладній літературі.

У "Заключенні" також зазначається, що автор дисертації бачив своє завдання в системному аналізі вершинного твору М. Ю. Лермонтова та українській версії "Героя нашого часу", маючи на меті заповнити ту прогалину, що існує в системному вивченні твору та критичній літературі щодо відтвореного українською мовою роману Лермонтова, який здійснив О. Л. Кундзіч.

Основні положення дисертації відображені в публікаціях:

1. Лермонтов в работе над рукописью. - Русское языковедение. - Киев, изд. КГУ. - 1989. - № 19.

2. Об украинском переводе романа М. Ю. Лермонтова "Герой нашего времени". // Актуальные вопросы современного лермонтоведения. Литературоведение / Материалы и методические рекомендации для общих и специальных курсов / - К., 1989.

3. Співвідношення "оригінал-переклад" в сучасному перекладознавстві // Дослідження з філології. - Збірник наукових праць. - К., 1993.

4. Про український переклад "Героя нашого часу" // Питання літературознавства. - Чернівці, 1994. - №4.

О. Кундзіч

45774

AB 30.389